

УДК 001.89-025.13:061.2:63(477)»19/20»

DOI: <https://doi.org/10.31470/2518-7600-2022-15-33-54>

**THE ORGANIZATIONAL MODELS OF FUNCTIONING
OF SCIENTIFIC SOCIETIES OF AGRARIANS IN
UKRAINE 20th – EARLY 21st CENTURY**

**ОРГАНІЗАЦІЙНІ МОДЕЛІ ФУНКЦІОНУВАННЯ НА
ТЕРЕНАХ УКРАЇНИ ХХ – ПОЧАТКУ ХХІ ст. НАУКОВИХ
ТОВАРИСТВ АГРАРІЇВ**

Інна Демуз,

*доктор історичних наук,
професор, головний науковий
співробітник відділу науково-
методичної роботи та
реферування,*

*E-mail: demuz_inna@ukr.net
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-5936-2386>*

*Національна наукова
сільськогосподарська
бібліотека НААН, вул. Героїв
Оборони, 10, м. Київ-127,
Україна, 03127*

Inna Demuz,

*Ph.D. hab. (History),
Professor, Chief Researcher of
the Department of scientific and
methodical work and
abstracting,*

*E-mail: demuz_inna@ukr.net
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-5936-2386>*

*National Scientific Agricultural
Library of the National Academy
of Agrarian Sciences of Ukraine,
10, Heroyiv Oborony Str., Kyiv,
Ukraine, 03127*

ABSTRACT

The article attempts to trace the basic conditions of functioning of the scientific-agricultural societies in Ukraine during the 20th – early 21st centuries, in particular, to determine the organizational model, structural structure and principles of these public associations of scientists.

It is established that the building of the structure of administrative management of Soviet science took place in two directions: the first, – the gradual destruction during the 1920's of

social-scientific organizations of the previous period; the second is the purposeful development of a new science organization (creation of a network of research institutes and new centres of «public activity» controlled by the state). It is found that in the 1930's the new forms of public associations of scientists – scientific societies of all-Union importance, which eventually created an extensive network of independent republican societies that joined the state scientific and technical tasks fulfilment, have began to appear. Most of these societies existed not only until the late 1980's, but continued to operate as independent public organizations, re-registering in the early 1990's by the Ministry of Justice of Ukraine, indicating a certain legacy of the organizational and scientific traditions of the societies of Soviet and modern periods.

In particular, the article updates information on such societies of the Soviet period, as: Ukrainian Scientific-Technical Society of Agriculture, Ukrainian Scientific-Technical Society of Forest Industry and Forestry, Ukrainian Society for Nature Protection and Promotion of Natural Resources, and as well as the period of independence – Ukrainian Society of Soil Study Scientists and Agrochemists, M. I. Vavylov's Ukrainian Society of Geneticists and Breeders, P. H. Kostiuk's Ukrainian Physiological Society, Ukrainian Botanical Society, Ukrainian Entomological Society, S. M. Vinogradskyi's Society of Microbiologists of Ukraine, Ukrainian Society for Nature Preservation, Ukrainian Society of Plant Physiologists, Ukrainian Scientific Society of Herbologists, Ukrainian Scientific Society of Parasitologists, Scientific Society of Agrarian Historians.

Keywords: *scientific societies, institutionalization of scientific activities, public associations of agrarian scientists, scientific-technical activities, branch sections, scientific researches in the field of agriculture.*

Постановка проблеми й актуальність дослідження.
Громадські організації вчених (у тому числі й товариства) – це вагома альтернатива відомчим формам побудови та керівництва

науковими закладами і координації досліджень. Соціальні умови побутування радянської науки позбавили товариства, які досить успішно функціонували на принципах академічної автономії і свободи у ХІХ – на початку ХХ ст., провідної ролі у самоорганізації наукової громадськості. У період становлення нової радянської системи організації науки спостерігалось поступове згортання, а, згодом, – і ліквідація діяльності громадсько-наукових об'єднань попереднього періоду.

Вибудовування структури адміністративного керування радянською наукою відбувалося у двох напрямках: перший, як уже відзначалося, – поступове нищення громадсько-наукових організацій; другий – цілеспрямована розбудова нової системи організації науки (створення мережі науково-дослідних інститутів та нових осередків «громадської активності», підконтрольних державі). У 1930-х рр. почали виникати нові форми громадських об'єднань учених – наукові товариства всесоюзного значення, які з часом створили розгалужену мережу республіканських наукових товариств і долучилися до виконання державних завдань. Більшість з останніх проіснували не лише до кінця 1980-х рр., а й змогли продовжити діяльність в якості самостійних громадських організацій, перереструвавшись на початку 1990-х рр. в Міністерстві юстиції України, що свідчить про певну спадковість організаційних і наукових традицій.

Наукові товариства з моменту їхнього виникнення і масового поширення у ХІХ ст. і до сьогодні є об'єктом наукових досліджень автора цієї статті. Тому компаративний аналіз діяльності цих об'єднань, які функціонували в різних історичних реаліях, вважаємо актуальним і важливим дослідницьким завданням, реалізація якого дасть можливість прослідкувати закономірності виникнення, існування і трансформації такого суспільного феномену, якими стали наукові товариства.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Слід відразу зазначити, що дана публікація є складовою частиною окремого

дослідницького проекту, направлено на відтворення трансформаційних процесів у функціонуванні сільськогосподарських товариств під впливом суспільно-політичних, ідеологічних та соціокультурних чинників XIX – початку XXI ст.; визначення механізмів процесу самоорганізації товариств як відносно автономної підсистеми суспільства, що мають свій «життєвий цикл», пов'язаний з актами суперництва, конкуренції, комунікації, взаємовідносин з іншими співтовариствами, культурою, економікою, державою і суспільством; розроблення структурно-функціональної моделі організації аграрної науки у формі громадських об'єднань, які здійснюватимуть наукове забезпечення інноваційного розвитку галузі на сучасному етапі. Ця проблематика є новою і не має власної історіографії. Крім того, ні Українське науково-технічне товариство сільського господарства, ні інші об'єднання учених-аграріїв радянського періоду, ні жодне з товариств сучасного періоду як цілісне історичне явище не ставали об'єктом досліджень. Звичайно ж, вивченню підлягали ті чи інші сільськогосподарські товариства XIX – початку XX ст. (історіографія питання зібрана у монографії І. Демуз), а також окремі сільськогосподарські об'єднання 1920-х рр., зокрема, Харківське наукове товариство (публікації В. Кушлакової). Проте компаративний аналіз організаційних моделей функціонування наукових товариств імперського, радянського і сучасного періодів до цього часу не здійснювався.

Мета статті – прослідкувати основні умови функціонування наукових сільськогосподарських товариств протягом XX – початку XXI ст., зокрема, визначити організаційну модель, структурну побудову та принципи діяльності зазначених громадських об'єднань учених.

Виклад основного матеріалу. Зі встановленням радянської влади саме вона почала справляти вирішальний вплив на інституалізацію форм діяльності наукової спільноти; інструментами впливу державної влади на всі сфери громадського життя стали виключно державне (у тому числі й

відомче) фінансування, планування і контроль. Останнє перетворило наукову діяльність у форми, зручні для адміністративно-бюрократичного керування. Принципи самоорганізації та внутрішньої конкуренції у середовищі наукової спільноти ХІХ – початку ХХ ст. для радянської влади виявилися не прийнятними, а «гуртківщина», роздробленість, стихійність, індивідуалізм у науці, протиставлення колективності досліджень і пріоритету суспільних запитів, притаманні буржуазному суспільству, були оголошені ворожими; останні викорінювалися шляхом введення планування і чіткої організації наукової діяльності через мережу державних інституцій. Такі принципи стали провідними завданнями державної політики у сфері науки вже з початку 1920-х рр. Як писав проф. О. А. Яната, «ідея об'єднаної планової с/г наукової роботи, скерованої на піднесення й реконструкцію сільського господарства радянської України, швидко захопила широкі кола наукового с/г активу, а так само й широкі верстви агрономічного активу та агрикультурно-свідомих елементів селянства» (Стаття професора О. Янати..., 2010: 27).

Поряд із цим, у 1920-х рр. ще продовжували функціонувати самоврядні громадські об'єднання науковців. Так, регіональні наукові товариства, згідно проекту О. А. Янати, виголошеного на першому з'їзді природознавців України у 1918 р., мали об'єднатися під егідою Українського наукового товариства (УНТ) як загально-української організації наукової громадськості. Проект передбачав створення численних наукових товариств – філій УНТ, які разом з Академією наук та відомчими науковими установами мали стати єдиною мережею наукових організацій. Діяльність цих організацій повинна була координуватися на громадських засадах у межах усієї республіки. Хоча даний проект і не був повномасштабно втілений у життя, у 1919 р. в Україні розпочався процес реорганізації та утворення нових місцевих наукових товариств як філій УНТ: 1919 р. – у Лубнах, 1920 р. –

Чернігові, Харкові й Одесі. Проте злиття у березні 1921 р. УНТ з Всеукраїнською академією наук (ВУАН), яке трактувалося як реформа Академії наук і перетворення її на всеукраїнську державну наукову організацію (Депенчук, 1991: 60), вирішило долю як УНТ, так і місцевих наукових товариств. Більшість дослідників упевнені, що відбулася саме ліквідація УНТ (шляхом приєднання до ВУАН), адже було порушено статут УНТ, згідно з яким розпуск товариства міг відбутися лише після рішення його загальних зборів, яких, зі зрозумілих причин, не відбулося. Подібна ситуація повторилася згодом і з місцевими товариствами.

При ВУАН восени 1921 р. створено комісію на чолі з акад. М. П. Василенком для реєстрації наукових товариств. До її складу ввійшли академіки К. Г. Воблій і Д. А. Граве, професори – правознавець В. І. Синайський і ботанік О. А. Яната. Координація праці місцевих наукових товариств здійснювалася Радою («Спільним Зібранням») ВУАН, яка, починаючи з 1924 р., регулярно затверджувала склади правлінь і щорічні звіти товариств. Поряд із цим, ліквідація УНТ спричинила закономірний процес занепаду в роботі його філій. З 1924 р. вони вже функціонували як наукові товариства при ВУАН; поряд із цим, створено нові місцеві товариства – у Луганську, Кам'янці-Подільському, Запоріжжі, Катеринославі та інших містах (Депенчук, 1991: 61).

Місцеві наукові громадські організації (товариства) реєструвалися Народним комісаріатом освіти (Наркомосом) УСРР як такі, що існували при якійсь з його установ, у тому числі ВУАН.

22 червня 1922 р. колегія Головного комітету професійно-технічної та спеціально-наукової освіти (Головпрофос) УСРР з метою впорядкування роботи наукових товариств ухвалила положення про їхню діяльність. Згідно цього документу в усіх місцевостях УСРР з наявними відповідними умовами могли утворюватися наукові й науково-технічні товариства з метою взаємного обміну здобутими результатами досліджень і

розповсюдження наукових знань. Для заснування такого наукового об'єднання вимагалось подати відповідну заяву і проект статуту до губернського комітету професійно-технічної та спеціальної освіти (губпрофос) тієї губернії, у якій планувалося створити товариство, або до бюро наукового комітету, якщо осередок уже був наявним з попередніх років, а в Харкові – через науковий комітет до Головпрофосу. Про кожен випадок реєстрації або відмови в ній губпрофос повідомляв науковий комітет Укрголовпрофосу, у віданні якого знаходилися всі наукові товариства України. У випадку непогодження науковий комітет мав право перенести питання для остаточного вирішення на колегію Головпрофосу (Ткаченко).

Місцеві наукові товариства при ВУАН функціонували на основі власних статутів. При цьому п. 5 розділу 3 Статуту ВУАН фіксував, що на всій території України, відповідно до її природно-економічних районів, Академія має свої відділення, які керують відповідними їй відділами, підвідділами, секціями та установами. Метою ж місцевих наукових товариств при ВУАН, як зазначалося у їхніх статутах, була наукова розробка питань з різних галузей науки, виробництва та найдоцільнішого застосування в народному господарстві й побуті досягнень сучасної науки і техніки, а також популяризація наукового знання серед широких мас. Товариства, які об'єднували наукових і науково-практичних працівників, працювали за такими напрямками: 1) влаштовували наукові та науково-популярні доповіді, лекції, демонстрації винаходів, експедиції, екскурсії тощо; 2) скликали наукові наради, з'їзди, конференції та приймали участь у скликанні їх іншими організаціями; 3) засновували наукові кабінети, лабораторії, дослідні станції, музеї, бібліотеки, спеціальні комісії та інші наукові і науково-практичні заклади; 4) видавали періодичну і неперіодичну літературу, наукову та науково-популярну; 5) вступали у взаємовідносини з різними державними і громадськими установами й організаціями тощо.

У випадку відхилення товариства у процесі його діяльності від визначених статутом завдань чи будь-якого порушення установчих документів або радянських законів, воно закривалося постановою Укрголовпрофосу (Ткаченко). Ліквідація товариства, згідно статуту, могла відбутися лише після ухвалення рішення на ліквідаційних загальних зборах, які обирали ліквідаційну комісію, що протягом трьох місяців (за цей період готувався звіт комісії) здійснювала ліквідацію товариства (Депенчук, 1991: 61, 62). При ліквідації товариства його майно, якщо інше не передбачалося статутом, надходило у розпорядження відповідного губпрофосу або Укрголовпрофосу до передачі його згідно з рішенням останнього до іншого осередку.

Наразі відтворення повномасштабної історії функціонування наукових товариств 1920-х рр. ускладнюється тим, що їхні власні архіви при ВУАН не збереглися; звіти, як громадських по суті організацій, не завжди надсилалися до відомчих інстанцій. Окремі документи про діяльність наукових товариств розпорошені по фондах ЦДАВО України (напр., ф. 166, описи 6, 9 та ін.) (Звіти Одеського...; Матеріали наукових товариств...; Протоколи, статuti...).

На листопадовій сесії ВУАН 1929 р. було прийнято досить несподіване рішення про ліквідацію місцевих наукових товариств, більшість з яких вважалися залишками УНТ і мали характер науково-громадських установ, несуміжних з державними підходами до організації науки. Місцеві наукові товариства, не зважаючи на те, що Народний комісаріат освіти УСРР у 1930 р. планував проведення обліку, перевірки та вивчення системи роботи усіх науково-громадських товариств України, а також фінансове підсилення їхньої діяльності (План Народного..., 1998: 48, 57), по суті втратили юридичне підґрунтя свого існування. У 1930-1931 рр. були ліквідовані товариства дослідників природи при університетах. Більшість наукових товариств перестали функціонувати, а ті, що діяли поза структурою ВУАН, ледь виживали, хоча й проіснували

більш тривалий час, оскільки їхня діяльність не піддавалася такій суворій регламентації з боку держави.

Причини ліквідації наукових товариств були закладені в самому стані суспільного розвитку того історичного періоду, для якого визначальним вважалося переважання жорстких адміністративних методів і форм організації суспільної діяльності, у тому числі наукової, над демократичними. Наукові громадські ініціативи і творчість не вписувалися в новий образ радянської монополізованої науки.

Паралельно з поступовою ліквідацією наукових товариств у системі ВУАН і поза нею радянськими функціонерами у 1929 р. вперше організовано всесоюзні науково-технічні товариства (НТТ) у системі профспілок, які будувалися за галузевою ознакою з розподілом на вузькі спеціальності. З квітня 1930 р. діяльність НТТ почала координуватися Всесоюзною радою науково-технічних товариств, що перебувала при Всесоюзному міжсекційному бюро інженерів і техніків Всесоюзної центральної ради профспілок (далі – ВЦРПС).

У 1931 р. всі НТТ було реорганізовано у самостійні наукові інженерно-технічні товариства, пов'язані з технічними секціями при профспілках. Завдання новостворених товариств полягали у підвищенні кваліфікації своїх членів, розробці науково-технічних питань реконструкції народного господарства, постановці та вирішенні кардинально нових науково-дослідних і науково-технічних завдань. Протягом 1932-1955 рр. робота товариств координувалася через організаційне бюро Всесоюзної ради наукових інженерно-технічних товариств, яке затверджувало статuti новостворених товариств, уточнювало їхні функції, усувало дублювання та вузьку спеціалізацію в їхній діяльності.

Отож, згідно даних архівного путівника (Фонды..., 1997), до червня 1933 р. у СРСР налічувалося 44 Всесоюзних наукових інженерно-технічних товариств. До кінця 1938 р. після відмови від вузької спеціалізації, уточнення функцій та

злиття близьких за профілем об'єднань їхня кількість скоротилася до 26. У червні 1953 р. у СРСР зафіксовано 29 Всесоюзних науково-технічних товариств, які 24 грудня 1954 р. Постановою ЦК КПРС було реорганізовано у галузеві масові науково-технічні товариства (під керівництвом ВЦРПС і галузевих міністерств). НТТ проводили значну організаційну роботу зі створення нових первинних осередків, районних і обласних організацій, розвитку науково-технічної та госпрозрахункової діяльності на підприємствах і організаціях, сприяння прискоренню науково-технічного прогресу в галузі. Наукова діяльність передбачала проведення науково-технічних конференцій, семінарів, шкіл передового досвіду, організацію конкурсів, оглядів, видання науково-популярної літератури.

Зокрема, серед наукових товариств, дотичних до аграрної галузі, виділяємо: 1) Українське НТТ лісової промисловості та лісового господарства, яке почало функціонувати з 1941 р. у статусі Українського відділення Всесоюзного інженерно-технічного товариства лісової промисловості (його документація зконцентрована у ф. 4645 ЦДАВО України); 2) Українське товариство охорони природи та сприяння розвитку природних багатств, засноване в 1945 р. (ф. 4698 ЦДАВО України); 3) Українське НТТ сільського господарства, створене у 1947 р. зі статусом обласного відділення Всесоюзного сільськогосподарського товариства (ф. 4685 ЦДАВО України).

З'ясовано, що шляхом об'єднання Всесоюзного науково інженерно-технічного товариства тваринництва та Всесоюзного наукового інженерно-технічного товариства агротехніки і механізації у 1938 р. утворено Всесоюзне наукове інженерно-технічне товариство сільського господарства. На базі останнього у 1947 р. створено Київське обласне відділення, яке згодом трансформувалося в самостійне Українське науково-технічне товариство сільського та лісового господарства – з 1955 р. Воно проіснувало до кінця 1980-х рр. як Українське НТТ сільського господарства. На підставі аналізу щорічних

звітів товариства, зібраних у ф. 4685 ЦДАВО України, і вперше нами введених до наукового обігу, встановлено, що діяльність товариства мала вагоме значення у напрямках: 1) поширення передового досвіду і упровадження досягнень сільськогосподарської науки у виробництво; 2) стимулювання участі громадськості у проведенні масового виробничого дослідництва в колгоспах і радгоспах УРСР; 3) підготовки і підвищення кваліфікації фахівців сільського господарства; 4) покращення культури землеробства і підвищення урожайності сільськогосподарських культур; 5) зміцнення кормової бази і підвищення продуктивності тваринництва; 6) поліпшення роботи колгоспів і радгоспів за напрямками механізації та економіки сільськогосподарського виробництва тощо.

Нами встановлено, що у складі Українського НТТ сільського господарства загалом до початку 1980-х рр. працювало 16 галузевих секцій: агрономічна; зоотехнічна; механізації та електрифікації сільського господарства; економіки та організації сільського господарства; лісового господарства і полезахисних насаджень; ветеринарна; гідротехніки та меліорації; агрометеорологічна; бджільництва; садівництва і виноградарства; овочівництва; агропедагогічна; молодих учених; генетики і селекції; науково-технічної інформації; стандартизації (Сводный статистический..., 1980: 10, 11, 12, 13, 14). Вертикальну структуру товариства утворювали: республіканське та 25 обласних відділень з галузевими секціями, а також велика кількість районних відділень і первинних осередків в аграрних вузах, науково-дослідних інститутах, дослідних станціях, підприємствах, установах, колгоспах, радгоспах, МТС.

Отже, сільськогосподарські наукові товариства (під цим поняттям маємо на увазі не лише галузеві об'єднання аграріїв, а й інші осередки, члени яких займалися розробкою питань сільського господарства, – зокрема, природничі, технічні, а також краєзнавчі – *Авт.*), які функціонували в радянській

Україні протягом 1920-х – 1980-х рр. класифіковані нами на 5 груп:

- 1) краєзнавчі товариства (бюро, комісії), більшість з яких мали у своєму складі природничі секції, секції з вивчення продуктивних сил, або ж досліджували становище місцевого сільського господарства і його окремих галузей;
- 2) універсального спрямування наукові товариства при ВУАН з відповідними секціями, дотичними до сільського господарства;
- 3) самостійнофункціонуючі наукові товариства (поза структурою ВУАН), які виникли як в імперській (Одеське наукове товариство акліматизації тварин і рослин «Югоклімат»), так і в радянський період (Всеукраїнське агрономічне товариство; Українське науково-технічне товариство; Українське сільськогосподарське наукове товариство; Українське товариство робітників науки і техніки для сприяння соціалістичному будівництву СРСР);
- 4) вузькоспеціалізовані сільськогосподарські товариства кооперативного спрямування (Всеукраїнське товариство насінництва, «Сільський господар»);
- 5) всесоюзні науково-технічні товариства, які виникли у кінці 1920-х – на початку 1930-х рр. у системі профспілок, утворивши згодом розгалужену мережу республіканських відділень, які з часом набули статусу самостійних республіканських наукових товариств.

Як було з'ясовано, у 40-х – 60-х рр. XX ст. в УРСР створено ряд наукових товариств, до складу яких входили, поряд із вченими-природознавцями, і вчені-аграрії: Українське товариство генетиків і селекціонерів (1967 р.), Українське товариство фізіологів (1959 р.), Українське відділення Всесоюзного товариства фізіологів рослин (1988 р.), Українське ботанічне товариство (1925 р.), Українське відділення Всесоюзного ентомологічного товариства (1949 р.),

Українське відділення Всесоюзного мікробіологічного товариства (1959 р.), Українське товариство охорони природи та сприяння розвитку природних багатств (1945 р.), Українське НТТ лісової промисловості та лісового господарства (1941 р.), Українське НТТ сільського господарства (1947 р.) та ін. Більшість з них у новому статусі продовжили функціонувати в незалежній Україні, виконуючи статутні завдання і маючи розгалужену мережу в різних регіонах держави.

Так, аналіз статутів сучасних наукових товариств, розміщених на офіційних сайтах товариств і науково-дослідних інститутів, при яких функціонують товариства, дає нам підстави стверджувати, що це – всеукраїнські добровільні науково-громадські (більшість – неприбуткові) організації науковців, викладачів, молодих учених та практичних робітників певної галузі. Для виконання статутних завдань товариства: а) скликають наукові з'їзди, конференції, наради з фахових питань, організовують наукові екскурсії та експедиції, курси, публічні лекції, диспути, доповіді; б) відкривають бібліотеки, лабораторії, курси, гуртки, музеї; в) друкують наукові та науково-популярні журнали, книги, збірки та брошури; г) встановлюють наукові зв'язки з товариствами інших держав, а також з іншими вітчизняними та іноземними науковими установами; д) сприяють розробці заходів практичного застосування результатів теоретичних і експериментальних досліджень у своїй галузі; е) висувають претендентів на здобуття державних, відомчих та інших премій; є) здійснюють необхідну господарську та іншу комерційну діяльність шляхом створення госпрозрахункових установ і організацій тощо.

Сучасні громадські організації, на відміну від наукових товариств радянського періоду, задекларували у своїй роботі принципи добровільності, самоврядності (т. т. право самостійно здійснювати управління діяльністю громадського об'єднання відповідно до його мети (цілей), визначати напрями, а також невтручання органів державної влади та

місцевого самоврядування в діяльність об'єднання), прозорості, відкритості та публічності, вільного вибору території діяльності, відсутності майнового інтересу членів товариства.

Наразі серед найбільших наукових товариств України, які проводять дослідження у галузі сільського господарства та суміжних наук, виділяють:

Українське товариство ґрунтознавців та агрохіміків (м. Харків) (станом на 2018 р. мало близько 600 членів і 23 регіональних відділення), метою якого є: проведення наукових досліджень у сфері ґрунтознавства, агрохімії, меліорації, екології та підготовки відповідних фахівців; розроблення стратегії і рекомендацій щодо раціонального землекористування та ефективного управління ґрунтовими ресурсами через систему нормативно-правових актів.

Українське товариство генетиків і селекціонерів ім. М. І. Вавилова (м. Київ) (станом на 2022 р. має близько 750 членів і 22 регіональних відділення). Метою визначено: задоволення і захист соціальних, економічних, творчих, вікових та інших спільних інтересів своїх членів; сприяння професійній та науковій діяльності спеціалістів генетиків і селекціонерів, спрямованої на поліпшення рівня вітчизняної науки та практики в галузі генетики та селекції.

Українське фізіологічне товариство ім. П. Г. Костюка (м. Київ) з 19 регіональними відділеннями і понад 700 членами. Мета: проведення дослідницької та викладацької роботи з «фізіології людини і тварин» та суміжних галузей науки.

Українське ботанічне товариство (м. Київ), склад якого представлений 1200 членами та 26 територіальними відділеннями. Київське (центральне) відділення товариства має секції: флори та рослинності; альгології; мікології та фітопатології; цитології, ембріології й анатомії рослин; інтродукції рослин; екології та охорони рослинності; ботаніки.

Українське ентомологічне товариство (м. Київ) (станом на 2012 р. мало близько 400 членів і 14 регіональних відділень),

метою якого є: об'єднання зусиль фахівців, професіоналів та аматорів для сприяння розвитку науки у галузі ентомології та сумісних дисциплін, а також для захисту прав та інтересів членів товариства у різних сферах діяльності.

Товариство мікробіологів України ім. С. М. Виноградського, яке складається з 17 регіональних відділень, за мету має: об'єднання зусиль науковців, інженерів, викладачів, аспірантів, медичних працівників та інших спеціалістів України, які працюють у галузі мікробіології, вірусології та суміжних дисциплін.

Українське товариство охорони природи (Укрприрода, УкрТОП) (м. Київ) – це Всеукраїнська громадська неприбуткова екологічна організація, яка сприяє проведенню громадського контролю за екологічними забрудненнями внаслідок господарювання, виборюючи право громадян на чисте довкілля, громадській обізнаності з вторинною переробкою відходів, поширює екологічну освіту у навчальних закладах усіх рівнів, місцевих громадах та серед місцевої влади. Складається з 22 обласних відділень, Київської, Севастопольської та Хмельницької міських організацій. У складі обласних і міських організацій функціонує 354 районних і 70 міських осередків, до складу яких входить 23 тис. первинних організацій та більше 10 тис. колективних членів, понад 2 млн. індивідуальних членів.

Українське товариство фізіологів рослин (м. Київ) – об'єднання вчених для всебічного сприяння прогресу у фундаментальних і прикладних напрямках фізіології рослин і суміжних наук; залучення вчених до створення теоретичних засад подальшого розвитку рослинництва і біотехнологій; упровадження досягнень фізіології рослин у сільське господарство України; захист творчих, соціально-економічних та інших інтересів членів товариства.

Українське наукове товариство гербологів (м. Київ), метою якого є: проведення досліджень у галузі гербології, яка займається науковим обґрунтуванням і розробленням систем

заходів захисту посівів сільськогосподарських культур від бур'янів, інтегрованої в сучасні технології землеробства.

Українське наукове товариство паразитологів (м. Київ) метою діяльності визначило: об'єднання вчених, які ведуть наукові дослідження з паразитології чи виконують практичну роботу як медичні або ветеринарні паразитологи, координацію наукових досліджень у галузях паразитології у різних дослідних, навчальних і практичних установах України, впровадження досягнень паразитологічної науки у медичну, ветеринарну й агрономічну практику.

Наукове товариство істориків-аграрників (м. Черкаси) зосереджене на: організації та проведенні наукових заходів з історії селянства та сільського господарства, а також дослідженнях, спрямованих на підвищення ефективності роботи сільськогосподарських підприємств і організацій в умовах ринкової економіки.

Висновки та перспективи подальших розвідок. Таким чином, наукові сільськогосподарські товариства, що виникли ще у XIX ст., до кінця 1920-х рр. продовжували функціонувати згідно принципів академічної автономії і свободи, об'єднуючи як аматорів, так і знаних вчених, які в рамках ухваленої ними програми досліджень здійснювали науковий пошук без огляду на регламентуючий вплив владних структур. Однак саме в цей період реорганізація наукових установ і громадських організацій у СРСР передбачала поступове, проте неухильне встановлення партійно-державним апаратом пильного контролю над науковою громадськістю. Регулярними стали заклики партії до рішучої боротьби з дрібнобуржуазним, одноосібним ставленням окремих працівників до наукових досліджень та переходу до принципів колективності та плановості. Наслідком ухваленого рішення став стрімкий занепад на початку 1930-х рр. товариств, які, повністю втративши підтримку владних структур, виявилися неспроможними існувати у нових умовах радянської дійсності. Як було з'ясовано, паралельно з цим почала формуватися

повністю підконтрольна державі та партійним органам мережа наукових товариств всесоюзного значення, які мали свої відділення у союзних республіках, перетворені з часом на самостійні наукові товариства.

Безумовно, в умовах радянської системи наукові товариства не могли повною мірою бути незалежними громадськими організаціями та ігнорувати керівну роль партії, проте поряд із виконанням соціалістичних завдань намагалися реалізувати своє основне призначення – проведення наукових досліджень у галузі сільського господарства. На нашу думку, в складних для функціонування громадських осередків умовах наукові товариства вибудували для себе досить продуману стратегію існування, що дозволило їм функціонувати до розпаду СРСР, а окремим з них – навіть продовжити діяльність в умовах незалежної України, затвердивши оновлені статuti й окресливши нові завдання. Практично всі форми та напрями роботи наукових товариств другої половини ХХ ст. вписувалися в концепцію соціалістичного змагання. Виконуючи настанови партії виробничого та науково-дослідного характеру, вони мали підтримку державних і урядових інституцій, адже юридичними членами товариств були ряд профільних міністерств (зокрема, сільського господарства, радгоспів та ін.), державні вузи аграрного спрямування, науково-дослідні інститути, дослідні станції, обласні та районні відділи сільського господарства, колгоспи, радгоспи, МТС. Наукові товариства незалежної України є добровільними науково-громадськими організаціями фахівців певної галузі, що функціонують на принципах самоврядності, прозорості, відкритості та публічності.

Подальших досліджень потребують усі форми роботи і напрями діяльності наукових сільськогосподарських товариств, які функціонували і наразі функціонують в Україні, задля з'ясування реального внеску громадських об'єднань у розвиток аграрної науки та сільськогосподарського виробництва.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Депенчук Л. П. Місцеві наукові товариства при ВУАН. *Вісник АН УРСР*. 1991. № 8. С. 59-66.

2. Звіти Одеського та Полтавського наукових товариств про їх роботу за 1926/27 – 1927/28 рр. Список науково-дослідних установ Укрнауки Наркомосу УРСР. 24 грудня 1926 – 10 травня 1929 рр. *ЦДАВО України*. Ф. 166. Оп. 6. Спр. 5944. 104 арк.

3. Матеріали наукових товариств України про їх роботу (протоколи, звіти, плани, доповідні записки, списки наукових товариств України, повідомлення). 4 травня 1926 – 12 липня 1929 рр. *ЦДАВО України*. Ф. 166. Оп. 6. Спр. 5928. 121 арк.

4. План Народного комісаріату освіти УСРР щодо реорганізації мережі науково-дослідних установ (23 січня 1930 р.) [ЦДАВО України, ф. 166, оп. 9, спр. 1422, арк. 57-61] // *У кн.*: Історія Національної Академії наук України 1929-1933: документи і матеріали / НАН України, Національна бібліотека ім. В. І. Вернадського, Ін-т Укр. археол. та джерелознавства ім. М. С. Грушевського; упоряд.: Т. В. Вересовська [та ін.]; редкол.: П. С. Сохань (відп. ред.) [та ін.]. Київ, 1998. 542 с. С. 47-57.

5. Протоколи, статuti, звіти про роботу наукових товариств України. *ЦДАВО України*. Ф. 166. Оп. 9. Спр. 1444. 13 арк.

6. Сводный статистический (ф. № 2-НТО) и текстовый отчеты Украинского республиканского правления НТО сельского хозяйства о работе за 1980 год. *ЦДАВО України*. Ф. 4685. Оп. 1. Спр. 508. 15 арк.

7. Стаття професора О. Янати в № 10 журналу «Український агроном» про досягнення сільськогосподарської науки в Україні за період 1917-1927 років [Передрук з журн.: *Український агроном*. 1927. № 10. С. 26-40] // *У кн.*: Науково-консультаційна рада Народного комісаріату земельних справ УСРР (1927-1930 рр.): зб. док. і матер. / НААН України, ДНСГБ; уклад.: В. А. Вергунов та ін. Київ, 2010. 600 с. С. 26-30.

8. Ткаченко В. В. Наукові товариства України 20-30-х рр. XX ст. URL: http://www.rusnauka.com/23_D_2009/Istoria/48630.doc.htm

9. Фонды Государственного архива Российской Федерации по истории СССР. Путеводитель. Том 3. 1997. URL: <https://guides.rusarchives.ru/terms/6/371/nauchno-tehnicheskie-obshchestva>

REFERENCES

1. Depenchuk, L. P. (1991). *Mistsevi naukovi tovarystva pry VUAN* [Local scientific societies at the All-Ukrainian Academy of Sciences]. *Visnyk AN URSSR – Bulletin of the Ukrainian SSR Academy of Sciences*, 8, 59-66.

2. *Zvity Odeskoho ta Poltavskoho naukovykh tovarystv pro yikh robotu za 1926/27 – 1927/28 rr. Spysok naukovo-doslidnykh ustanov Ukrnauky Narkomosu URSSR. 24 hrudnia 1926 – 10 travnia 1929 rr.* [Reports of Odessa and Poltava scientific societies on their work for 1926/27 – 1927/28. List of the research institutions of Ukrnauka of the People's Commissariat of the Education of the Ukrainian SSR. December 24, 1926 – May 10, 1929]. TsDAVO Ukrainy. F. 166. Op. 6. Spr. 5944. 104 ark.

3. *Materialy naukovykh tovarystv Ukrainy pro yikh robotu (protokoly, zvity, plany, dopovidni zapysky, spysky naukovykh tovarystv Ukrainy, povidomlennia). 4 travnia 1926 – 12 lypnia 1929 rr.* [Materials of the scientific societies of Ukraine about their work (protocols, reports, plans, reports, lists of the scientific societies of Ukraine, notices). May 4, 1926 – July 12, 1929]. TsDAVO Ukrainy. F. 166. Op. 6. Spr. 5928. 121 ark.

4. *Plan Narodnoho komisariatu osvity USRR shchodo reorhanizatsii merezhi naukovo-doslidnykh ustanov (23 sichnia 1930 r.)* [Plan of the People's Commissariat of Education of the Ukrainian SSR to reorganize the network of the research institutions (January 23, 1930)] // *U kn.: Istoriia Natsionalnoi Akademii nauk Ukrainy 1929-1933: dokumenty i materialy* [In the book: History of the National Academy of Sciences of Ukraine 1929–1933:

documents and materials] / NAN Ukrainy, Natsionalna biblioteka im. V.I. Vernadskoho, In-t Ukr. arkheol. ta dzhereloznavstva im. M.S. Hrushevskoho; uporiad.: T.V. Veresovska [ta in]; redkol.: P. S. Sokhan (vidp. red.) [ta in.]. Kyiv, 1998, 47-57.

5. *Protokoly, statuty, zvyty pro robotu naukovykh tovarystv Ukrainy* [Protocols, statutes, reports on the work of the scientific societies of Ukraine]. TsDAVO Ukrainy. F. 166. Op. 9. Spr. 1444. 13 ark.

6. *Svodnyy statisticheskiy (f. № 2-NTO) i tekstovyy otchety Ukrainskogo respublikanskogo pravleniya NTO selskogo khazyaystva o rabote za 1980 god* [Consolidated statistical (f. № 2-STTS) and text reports of the Ukrainian Republican Board of STS of agriculture on work for 1980]. TsDAVO Ukrainy. F. 4685. Op. 1. Spr. 508. 15 ark.

7. *Stattia profesora O. Yanaty v № 10 zhurnalu «Ukrainskyi ahronom» pro dosiahnennia silskohospodarskoi nauky v Ukraini za period 1917-1927 rokiv* [Peredruk z zhurn.: *Ukrainskyi ahronom. 1927. № 10. S. 26-40*] [Article by Professor O. Yanata in № 10 of the journal «Ukrainian agronomist» on the achievements of agricultural science in Ukraine for the period 1917–1927 [Reprint from the journal: *Ukrainian agronomist. 1927. № 10. pp. 26–40*] // *U kn.: Naukovo-konsultatsiina rada Narodnoho komisariatu zemelnykh sprav USSR (1927-1930 rr.): zb. dok. i mater.* [In the book: *Scientific Advisory Council of the People's Commissariat of Land Affairs of the Ukrainian SSR (1927–1930): coll. doc. and mater.*] / NAAN Ukrainy, DNSHB; uklad.: V. A. Verhunov ta in. Kyiv, 2010, 26-30.

8. Tkachenko, V. V. *Naukovi tovarystva Ukrainy 20-30-kh rr. XX st.* [Scientific societies of Ukraine in the 20–30's of the 20th centuries]. URL: http://www.rusnauka.com/23_D_2009/Istoria/48630.doc.htm

9. *Fondy Gosudarstvennogo arkhiva Rossiyskoy Federatsii po istorii SSSR. Putevoditel. Tom 3. 1997* [Funds of the State Archives of the Russian Federation on the history of the USSR. Guide. Volume 3. 1997]. URL: <https://guides.rusarchives.ru/terms/6/371/nauchno-tehnicheskie-obshchestva>

АНОТАЦІЯ

У статті зроблено спробу прослідкувати основні умови функціонування на теренах України наукових сільськогосподарських товариств протягом ХХ – початку ХХІ ст., зокрема, визначити організаційну модель, структурну побудову та принципи діяльності зазначених громадських об'єднань учених.

Встановлено, що вибудовування структури адміністративного керування радянською наукою відбувалося у двох напрямках: перший, – поступове нищення протягом 1920-х рр. громадсько-наукових організацій попереднього періоду; другий – цілеспрямована розбудова нової системи організації науки (створення мережі науково-дослідних інститутів та нових осередків «громадської активності», підконтрольних державі). З'ясовано, що з 1930-х рр. почали виникати нові форми громадських об'єднань учених – наукові товариства всесоюзного значення, які з часом створили розгалужену мережу самостійних республіканських товариств, що долучилися до виконання державних науково-технічних завдань. Більшість з таких товариств проіснували не лише до кінця 1980-х рр., а продовжили діяльність в якості самостійних громадських організацій, перереєструвавшись на початку 1990-х рр. в Міністерстві юстиції України, що свідчить про певну спадковість організаційних і наукових традицій товариств радянського та сучасного періодів.

Зокрема, у статті актуалізовано інформацію про такі товариства радянського періоду, як: Українське науково-технічне товариство сільського господарства, Українське науково-технічне товариство лісової промисловості та лісового господарства, Українське товариство охорони природи та сприяння розвитку природних багатств, а також періоду незалежності – Українське товариство ґрунтознавців та агрохіміків, Українське товариство генетиків і селекціонерів ім. М. І. Вавилова, Українське фізіологічне товариство ім. П. Г. Костюка, Українське ботанічне

товариство, Українське ентомологічне товариство, Товариство мікробіологів України ім. С. М. Виноградського, Українське товариство охорони природи, Українське товариство фізіологів рослин, Українське наукове товариство гербологів, Українське наукове товариство паразитологів, Наукове товариство істориків-аграрників.

Ключові слова: *наукові товариства, інституалізація наукової діяльності, громадські об'єднання вчених-аграріїв, науково-технічна діяльність, галузеві секції, наукові дослідження в галузі сільського господарства.*